

EUGENIUSZ MAZUR
Szczecin

PUSZCZA BUKOWA JAKO REJON TURYSTYCZNY

Puszcza Bukowa jest zwartym kompleksem leśnym porastającym pasmo południowych wzgórz morenowych. Zajmuje teren regionu o nazwie Wzgórze Bukowe (w potocznej nazwie: Góry Bukowe, ze względu na występujące tu duże wysokości względne), ciągnącego się przez ok. 15 km wału morenowego, rozciętego gęstą siecią suchych dolin rzecznych. Szerokość wału wynosi 5–6 km. Porastająca wzgórze knieja bukowa ma ok. 70 km²; na północy łączy się ona z Puszcza Goleniowską.

Wyjątkowe walory przyrodnicze Puszczy Bukowej wyróżniają ten obszar w skali zarówno Pomorza Zachodniego, jak i całego kraju. Składają się na nie urozmaicona rzeźba terenu, hydrografia, specyficzny mikroklimat oraz ogromne bogactwo świata roślinnego i zwierzęcego. Najcenniejsze fragmenty Puszczy Bukowej i terenów przyległych chroni Szczeciński Park Krajobrazowy „Puszcza Bukowa”, który – ze względu na położenie na skraju dużego miasta – stał się jednym z głównych rejonów wypoczynkowych mieszkańców Szczecina.

Szczeciński Park Krajobrazowy „Puszcza Bukowa” powstał 4 listopada 1981 r. Zajmuje powierzchnię 91,2 km² (obszar ścisły), a wraz z otuliną – 209,4 km². Park jest obszarem o wysokich walorach przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych, wyróżniających się w skali kraju. W celu ochrony tych wartości, w tym ochrony niektórych partii lasu bukowego dla badań naukowych i dydaktyki, utworzono 6 rezerwatów przyrody¹.

¹ *Encyklopedia Szczecina*. Red. T. Białecki. T. I. Szczecin 1999; t. II. Szczecin 2000 (odpowiednie hasła) i inne źródła.

Największy i najpiękniejszy rezerwat nosi nazwę Bukowe Zdroje i rozciąga się wokół dolin strumieni Chojnówka i Jeziorna, w północno-zachodniej części puszczy. Został utworzony w 1956 r. na powierzchni 207,9 ha. Jest to zespół buczyny pomorskiej, która na urozmaiconym terenie tworzy różne podzespoły, facje i odmiany. W miejscach niżej położonych rosną olszyny z bujną i charakterystyczną roślinnością zarówno w warstwie runa, jak i podszycia; niektóre z nich są unikatowe w skali kraju, np. żywiec cebulkowy, kostrzewa leśna, turzycza zgrzeblowata. Spotyka się też płaty zespołu kwaśnej dąbrowy. Poza naturalnymi zespołami leśnymi są tu zabytkowe stare drzewa i liczne głązy narzutowe z okresu polodowcowego. Urozmaiceniem morfologicznym rezerwatu, oprócz wysokich wzniesień morenowych, są głębokie wąwozy (jednym z nich płynie Chojnówka). Rezerwat nosi imię profesora Tadeusza Dominika.

Najmniejszym z rezerwatów jest rezerwat florystyczny „Zdroje” o powierzchni zaledwie 2,12 ha, utworzony w 1959 r. Znajduje się on niedaleko Jeziora Szmaragdowego, w dzielnicy Szczecin-Zdroje. Ochroną objęte jest tu stanowisko naturalne odnawiającego się cisa. Niegdyś w tym miejscu znajdował się park Toeflera – właściciela pobliskiej kopalni kredy. Po zniszczeniu parku cisy zdziczały i dziś rosną, jak niegdyś – w lesie. Ze względu na swe położenie na skraju Wzgórz Bukowych rezerwat ma wyjątkowe walory krajo-brazowe – można stąd podziwiać panoramę Szczecina i Dolinę Dolnej Odry.

Rezerwat „Buczynowe Wąwozy” utworzony został w 1956 r. i znajduje się we wschodniej części puszczy. Na powierzchni 39,94 ha stanowi ochronę dla starodrzewu buczyny pomorskiej (w podzespole z kostrzewą leśną), bardzo urozmaiconej pod względem typologicznym, oraz łągu olchowego. Najpiękniejsze płaty tego łągu występują nad potokiem Kłobuckim. Również na południowych brzegach rezerwatu rośnie zespół olch. Natomiast na stromych stokach wystawionych na działanie wiatru występują płaty kwaśnej dąbrowy. Rosną tutaj ponadto rzadkie rośliny, takie jak żywiec cebulkowy, naręcznica górska, widłak wroniec, manna gajowa oraz – wymieniona wcześniej – kostrzewa leśna. Teren rezerwatu obejmuje też pagórki, między którymi w wąwozach płyną wartkie strumyki, co w całości tworzy zakątek o szczególnych walorach krajo-brazowych. O ile mi wiadomo, rezerwat ten nie ma swojego patrona. Proponuję więc nazwać go imieniem profesora Juliusza Mikołajskiego, geografa, cenionego badacza-pioniera tego terenu oraz założyciela Oddziału Szczecińskiego Polskiego Towarzystwa Geograficznego.

Rezerwat „Kołowskie Parowy” powstał w 1956 r. na powierzchni 24,39 ha. Położony jest na najwyższych terenach Wzgórz Bukowych i obejmuje ochroną las bukowy o różnorodnych odmianach typologicznych z bogatymi zespołami roślin zielnych w runie. Buczyna pomorska w wariacie typowym porasta wysoczyznę i zbocza parowu, a buczyna źródłiskowa – z udziałem jesionu i domieszką dębu szypułkowego – zajmuje dno parowu. Jest to najlepiej wykształcony las bukowy na obszarze całej puszczy. Przez rezerwat przepływa strumień Utrata, zanikający i ponownie pojawiający się na powierzchni. W roku 1982 rezerwatowi nadano imię Józefa Lewandowskiego, zasłużonego dla ochrony przyrody prezesa Zarządu Okręgu Ligi Ochrony Przyrody i wieloletniego dyrektora Okręgowego Zarządu Lasów Państwowych w Szczecinie. Na zbiegu Leśnej Szosy i Drogi Kołowskiej znajduje się Głaz Lewandowskiego.

Rezerwat „Źródłiskowa Buczyna” powstał w 1956 r. w południowej części Puszczy Bukowej, w pobliżu jeziora Glinno i Ogrodu Dendrologicznego. Obszar rezerwatu wynosi 122,22 ha, w tym 58,96 ha pod ścisłą ochroną i 63,26 ha pod ochroną częściową. Rezerwat utworzono w celu zachowania rzadko spotykanej buczyny źródłiskowej, wykształconej na obszarze z wywierzykami i potokami. W runie rosną storczyki, perlówka jednokwiatowa, turzycza zgrzeblowata, szczyr trwały, podagrycznik pospolity – zaliczane do rzadkich gatunków Pomorza Zachodniego. Ocienione i wilgotne wnętrza lasu sprzyja pokrywaniu drzew przez porosty i glony. W wilgotniejszych partiach siedliska nad potokami występuje łęg jesionowy, a w zabagnionych obniżeniach, zwłaszcza nad jeziorem Glinna, olchy i łozowiska. Przez rezerwat przebiega bardzo interesujący o każdej porze roku szlak turystyczny (czerwony). Rezerwat nazwano imieniem Jerzego Jackowskiego, leśnika zasłużonego dla ochrony przyrody.

Rezerwat „Trawiasta Buczyna” został założony w 1956 r. na obszarze 70,75 ha. Obecnie zajmuje 138,62 ha, z czego 79,12 ha pod ochroną ścisłą i 59,50 ha pod ochroną częściową. Znajduje się on w południowo-wschodniej części Puszczy Bukowej, na terenie lekko sfalowanym przez łagodne wyniesienia moreny dennej; najwyższe wzniesienia sięgają 70 m n.p.m. Rezerwat powstał dla ochrony lasu bukowego (zróżnicowanego na kilka facji) i roślin zielnych w runie – zwłaszcza perlówki jednokwiatowej, a także ze względu na łągi, olsy, torfowiska przejściowe i liczne stanowiska ptaków drapieżnych. Na terenie rezerwatu znajdują się też liczne głazy narzutowe, szkółki roślin i stare cmentarzysko kurhanowe z epoki brązu. Nosi on imię profesora Stefana Kow-

nasa, twórcy Katedry Botaniki Wyższej Szkoły Rolniczej w Szczecinie i współtwórcy Szczecińskiego Towarzystwa Naukowego.

Powierzchnia wszystkich rezerwatów Szczecińskiego Parku Krajobrazowego wynosi 535,19 ha, co stanowi ok. 0,6% obszaru parku. W większości (ok. 400 ha) jest to powierzchnia dostępna dla ruchu turystycznego.

Do najciekawszych atrakcji turystycznych Puszczy Bukowej należy bardzo urozmaicona **rzeźba terenu**. Pod tym względem obszar ten zaliczany jest do najbardziej zróżnicowanych na całym Pomorzu Zachodnim. Na krajobraz wpłynęły przede wszystkim procesy erozyjne związane z zanikaniem lądolodu, które sprawiły, że wzniesienia przekraczające 130 m n.p.m. (Bukowiec – 149 m n.p.m., Lisica – 140 m n.p.m., Łowczyn – 138 m n.p.m., Czajcza Góra – 133 m n.p.m., Jelonki – 132 m n.p.m.) zostały porozcinane siecią głębokich dolin, jarów, parowów o stromych stokach. Znajdują się w nich liczne torfowiska i jeziora, na całym zaś obszarze – głazy narzutowe. Wysokości te przy różnicach terenu dochodzących do 100 m wyraźnie kontrastują z nizinami otaczającymi Wzgórza Bukowe. Tak duże wysokości względne ze stromymi nachyleniami zboczy w dużym stopniu przypominają na tym obszarze krajobraz górski. Rzeźbę terenu Puszczy Bukowej ożywiają dodatkowo zagłębienia powstałe po martwym lodzie oraz suche dolinki peryglacialne. Dolinki są krótkie, mają strome zbocza i gwałtownie opadające dno, którego wylot jest często zawieszony nad doliną, do której uchodzą. Charakterystyczną cechą morfologii krajobrazu są głazy narzutowe. Przyniesione przez lądolód fragmenty skał, beładnie rozmieszczone w glinach zwałowych, w miarę wypłukiwania glin coraz częściej pojawiały się na powierzchni ziemi w postaci głazów. W minionych wiekach głazy były wykorzystywane jako surowiec kamieniarski i tylko nieliczne przetrwały do dziś. Z głazów miejscowego pochodzenia zbudowane są m.in. drogi brukowane przecinające puszcę w wielu miejscach. Rzeźbę urozmaicają piaski i żwiry grupy ozów znajdujących się na południe i wschód od Binowa². W ocenie znawców turystyki do najpiękniejszych partii wzgórz zalicza się właśnie południowe zbocze w okolicy Binowa.

Puszcze Bukową charakteryzuje bardzo bogata **sieć hydrograficzna** (rzeki, jeziora, oczka wodne, mokradła i torfowiska). Grzbietem Wzgórz Bukowych biegnie lokalny dział wodny, który sprawia, że na ten teren nie wpływają wody

² J. Mikołajski, *Geografia województwa szczecińskiego*. Cz. I: *Środowisko geograficzne*. Szczecin 1966, s. 46–47.

z zewnątrz, natomiast liczne płynące głębokimi dolinami strumienie spływają we wszystkich kierunkach. Zasilane są one przez wody opadowe lub źródłiska znajdujące się na stokach wzniesień. Główne strumienie to Rudzianka, Chojnówka, Jeziorna, Krzekna, Kłobucki Potok, Śmierdnicki Potok, Niedźwiedzianka. Strumienie te są dopływami Odry i Płoni³. Inne (Ponikwa, Utrata, Sarnisko) związane są z występującym tu ciekawym zjawiskiem zanikania potoków, co się łączy z łuskowym układem warstw geologicznych. Polega to na tym, że poszczególne warstwy o różnym składzie mechanicznym nachylone są pod kątem ok. 15° ku północy. Zachodząc pod sąsiednie, warstwy te układają się podobnie jak łuski w skórze ryby.

Wschodnim skrajem Puszczy Bukowej przepływa Płonia, uchodząca do jeziora Dąbie. Jej wody są czyste, dlatego w górnym biegu żyją pstrągi. Rzeka ta wykorzystywana jest też jako szlak kajakowy.

Jeziora wypełniają na ogół naturalne polodowcowe zagłębienia terenu. Jest ich w sumie 17 i występują głównie w południowej części kniei. Wielkością wyróżniają się dwa z nich: bezodpływowe Jezioro Binowskie (52,4 ha) oraz przepływowe jezioro Glinna Wielka (75,6 ha), połączone siecią cieków wodnych ze znajdującymi się w pobliżu mniejszymi jeziorkami. Inne większe jeziora to Piasecznik Wielki (14,8 ha) i Glinna Wąska (12,5 ha). Pozostałe mają powierzchnię poniżej 5 ha. Kilkanaście jezior znajduje się też w otulinie Szczecińskiego Parku Krajobrazowego „Puszcza Bukowa”: Kempiański Staw, Jeleni Staw, Rubinowy Staw, Wilcze Bagno, Olszowy Staw, Ugoszcz, Jezioro Chlebowskie, Jezioro Bagienne, Klasztorny Staw, Cysterski Staw, Doru, Okole, Zaborsko, Płonno i Żelewko⁴. Większa część z nich została przekształcona przez człowieka i straciła swój naturalny charakter.

Dwa jeziora powstały w wyniku ludzkiej ingerencji. Jedno z nich – Szmaragdowe, położone w północno-zachodniej części puszczy (na terenie 300-hektarowego Parku Leśnego Zdroje) – utworzyło się w miejscu dawnej odkrywkowej kopalni wapieni kredowych, wydobywanych na użytek lokalnej cementowni. W 1925 r. woda (podskórna) nagle wdarła się spod południowej, prawie pionowej ściany margli do wyrobiska, zalewając je (zginęło 6 osób). Jezioro ma kształt trójkąta o powierzchni 4,5 ha. Głębokość obecnie istniejącego zbiornika dochodzi do 20 m, lustro wody znajduje się na wysokości 42 m n.p.m., a ściany

³ Okolice Szczecina. Mapa turystyczna. Warszawa 1973.

⁴ G. Domian [i in.], *Szczeciński Park Krajobrazowy „Puszcza Bukowa”*. Szczecin 1995, s. 37.

jeziora sięgają 50 m wysokości. Jezioro można oglądać z mostku widokowego, którym dawniej biegła kopalniana kolejka transportowa, wywożąca urobek kopalni. Na dnie jeziora widać zatopione wagoniki-wywrotki tej kolejki⁵. Wspaniała szmaragdowa (zielona) barwa wody (stąd nazwa jeziora) spowodowana jest dużym nasyceniem węglanem wapnia oraz odbiciem światła (promieni słonecznych) od kredowego podłoża. Bezpośrednio przy jeziorze znajduje się zajazd „Pomerania-Szmaragd” z hotelem i restauracją. Również w pobliżu jeziora (ok. 300 m) usytuowana jest sztuczna grotta ze stalaktytami, zwana Grota za Łukami, w której istniał do niedawna disco-bar (lokal nocny) „Grota”. Zbudowano ją z betonu przed rokiem 1880, ściśle na wzór grot występujących w skałach wapiennych.

Okolice Jeziora Szmaragdowego mają bardzo bogatą rzeźbę i piękny starodrzew, a z pobliskiego punktu widokowego o nazwie „Oko na Szczecin” na Wzgórzu Widokowym – rozciąga się rozległa panorama miasta, portu, Międzyodrza i jeziora Dąbie. Drugim sztucznym jeziorem jest tzw. Nowy Staw w centralnej części kniei, utworzony w wyniku spiętrzenia wody strumienia. Inne z jezior – Wietrzno, położone w północno-wschodniej części puszczy (obecnie zwane Wieleckim Stawem) – zostało całkowicie przekształcone kilkadziesiąt lat temu i do dziś pełni funkcję stawu rybnego z intensywnym sposobem gospodarowania.

Klimat Puszczy Bukowej, z powodu większych wysokości bezwzględnych, wyróżnia się częstszymi i obfitszymi opadami niż na terenach przyległych. Urozmaicona rzeźba jest również przyczyną zróżnicowania mikroklimatów poszczególnych miejsc, w zależności od wyniesienia, nachylenia i ustawienia do słońca. Przykładowo, teren Kołowa charakteryzuje się silniejszymi wiatrami i krótszym o dwa tygodnie – w porównaniu z obrzeżami puszczy – okresem wegetacji roślin; najdłużej też utrzymuje się tu pokrywa śnieżna. Z kolei za najłagodniejszy klimatycznie uważa się teren Słonecznej Kotliny, położony w południowo-wschodniej części kniei, gdzie znajduje się ogród dendrologiczny w Glińcu. Występuje tu wyjątkowy mikroklimat, sprzyjający rozwojowi wielu gatunków drzew i krzewów egzotycznych (duże nasłonecznienie, znaczna ilość opadów występujących zwłaszcza w okresie korzystnym dla wegetacji roślin, osłonięcie przed wiatrami przez otaczające wzniesienia i lasy).

⁵ W. Lipniacki, *Jezioro Szmaragdowe*. Warszawa 1982, s. 7.

Niezwykle bogata jest **roślinność** tego regionu. O wyjątkowości Puszczy Bukowej decyduje występowanie na stosunkowo niewielkim obszarze aż jedenastu różnorodnych zbiorowisk florystycznych – od zarośli łożowych i olszowych (olsy i łęgi) po dąbrowy, bór sosnowy i buczyny. Najwięcej miejsca (dwie trzecie powierzchni puszczy) zajmuje buczyna pomorska we wszystkich swych odmianach, będąca najlepiej wykształconym zespołem buczyny w Polsce. Buczyna jest pozostałością dawnej puszczy nadmorskiej. Buki, w zespole buczyny pomorskiej, odznaczają się wybitną żywotnością i zdrowiem, osiągając wysokość do 40 m, a wiek ich sięga często ponad dwustu lat. W przeważającym zespole buczyny pomorskiej odnaleźć można naturalną domieszki takich gatunków drzew, jak dąb bezszypułkowy, klon, jawor, lipa. Charakteryzuje się ona występowaniem także roślin rzadkich, jak perłówka jednokwiatowa czy kostrzewa leśna. Natomiast w runie buczyny bardzo licznie występują też zawilce, złocie, przylaszczka pospolita, piżmaczek wiosenny. Na bardzo stromych zboczach, gdzie następuje intensywne erozja wodna i wietrzna, powodująca wypłukiwanie próchnicy, rośnie buczyna kwaśna z licznie występującymi mszakami i charakterystycznymi roślinami zielnymi, takimi jak kosmatka wielokwiatowa i owłosiona oraz turzycza pigułkowata. Natomiast w dolinach strumieni występują zróżnicowane lasy łęgowe, olszowo-jesionowe i jesionowe, zwane podgóorskimi, które bardzo rzadko spotykane są w Polsce niżowej. W łęgach można spotkać osobliwości florystyczne bardzo rzadko występujące na terenie Europy, np. turzycę zgrzeblową – jedyne stanowisko na polskim niżu, przetacznik górski, czartową pośrednią, turzycę odległokłosą. W lokalnych bezodpływowych zagłębieniach terenu z wysokim poziomem wody występują olsy i łożowiska. W drzewostanie olsów dominują olsze czarne rosnące najczęściej w charakterystycznych kępach. Między nimi występuje zwykle roślinność szuwarowa – typowa dla brzegów wód, a nie lasów. W podobnych miejscach jak olsy występują też łożowiska. Są to zarośla krzewów wierzby szarej. Poza dominującymi w puszczy gatunkami liściastymi istnieją też fragmenty drzewostanów iglastych: sosny, świerka i modrzewia. W niektórych częściach puszczy można spotkać także sprowadzone z Ameryki Północnej gatunki drzew, takich jak dąglezja, dąb czerwony i robinia grochodrzew, nazywana często akacją.

Atrakcją turystyczno-przyrodniczą jest fakt występowania na niewielkim obszarze Puszczy Bukowej ponad tysiąca gatunków roślin naczyniowych, w tym ok. 70% rodzimych, tj. właściwych dla flory Pomorza Zachodniego. Aż 65 gatunków podlega całkowitej ochronie, a 21 dalszych korzysta z ochrony

częściowej. Ochroną ścisłą objęte są wśród drzew – jarząb szwedzki i jarząb brekinia; wśród krzewów i krzewinek – rokitnik zwyczajny, bluszcz pospolity, wiciokrzew pomorski, barwinek pospolity i inne. Wśród roślin zielnych są to m.in. widłaki (jałowcowaty, spłaszczony, goździsty, wroniec, grzybień biały, grązel żółty, rosiczka okrągłolistna, pajęcznica liliowata, lilia złotogłów, sasan-ka łąkowa) i storczyki (kukawka, krwisty, szerokolistny, plamisty, kruszczyk błotny, kruszczyk siny, kruszczyk wielokwiatowy, buławnik mieczolistny, buławnik czerwony, listera jajowata). Spośród roślin objętych ochroną częściową można wymienić – przykładowo – z drzew: cis pospolity; z krzewów i krzewinek: porzeczkę czarną, wilżynę ciernistą, kruszynę pospolitą, bagno zwyczajne, kalinę koralową; z roślin zielnych: paprotkę zwyczajną, kocankę piaskową, centurię pospolitą, konwalię majową, pierwiosnka lekarskiego, marzannę wonną, przyłuszczkę pospolitą, turzycę piaskową.

O rzadko spotykanym bogactwie flory Puszczy Bukowej świadczy również występowanie wielu osobliwości flory kwiatowej i zarodnikowej, bardzo często zagrożonych na Pomorzu i w Polsce, nieobjętych dotychczas ochroną prawną – są to np. turzyca zgrzeblowata, czerniec gronkowy, zaraza bladokwiatowa, koniczyna pagórkowa, wyka zaroślowa i elisma wodna⁶.

W Puszczy Bukowej znajduje się 79 drzew będących pomnikami przyrody. Największe z nich to: Dęby Krzywoustego – dwa dęby rosnące w Klęskowie, pochodzące z 1121 r., kiedy na polach między Klęskowem a Zdurowem Bolesław III Krzywousty rozgromił wojska pomorskie, oraz Święty Otton – lipa rosnąca na placu przykościelnym w Płoni, według legendy zasadzona w 1124 r. podczas misji chrystianizacyjnej biskupa Ottona z Bambergu.

Bardzo interesująca i bogata jest flora mszaków, obejmująca 280 taksonów, wśród których wiele należy do rzadkości na Pomorzu i w całym kraju (np. zwojek Barbula, mszar nastroszony, płaszczec falisty czy też typowo górski krzewi lisi), a także flora porostów (ok. 200 gatunków, z czego 23 pod ścisłą ochroną). Wielce interesująca i bogata jest flora grzybów, których dotychczas w puszczy stwierdzono 320 gatunków typowych dla buczyn i ponad sto gatunków na obszarze łągów i olsów. Pod ochroną ścisłą jest 6 gatunków (purchawica olbrzymia, soplówka gałęzista, szmaciak gałęzisty, szyszkowiec łuskowaty, sromotnik bezwstydnny i mądziak psi), a pozostałe znajdują się pod ochroną częściową; 32 gatunki wpisane są na czerwoną listę grzybów wielkoowocniko-

⁶ W. Lipnicki, *Knieja Bukowa pod Szczecinem. Przewodnik*. Warszawa 1996, s. 18.

wych, zagrożonych i rzadkich w Polsce, np. pieprznik jadalny, gałęziak strojny, czubajka kania i borowik szlachetny.

Dodatkową atrakcję turystyczno-przyrodniczą, w południowo-wschodniej części puszczy (w tzw. Słonecznej Kotlinie), stanowi ogród dendrologiczny Gliniec w pobliżu wsi Glinna, z bogatą kolekcją drzew egzotycznych, a także 30 pomników przyrody żywej i nieożywionej. Na powierzchni 4,5 ha rośnie łącznie 230 gatunków drzew i krzewów pochodzących z różnych kontynentów. Do najcenniejszych zaliczyć należy jodłę olbrzymią (40 m wysokości i 409 cm obwodu), jodłę szlachetną (23 m / 231 cm) i orzesznik pięciolistkowy (32 m / 78 cm). Do niedawna największą atrakcją dendrologiczną ogrodu był największy w Polsce – obecnie całkowicie obumarły – okaz owocującego mamutowca olbrzymiego (40 m / 142 cm). Gatunek ten, zwany również sekwoją olbrzymią, pochodzi z gór Sierra Nevada w Kalifornii, gdzie osiąga wiek ponad trzech tysięcy lat. W Glinnej nie wytrzymał mrozów jednej z zim pod koniec osiemdziesiątych lat ubiegłego wieku i po niespełna stu latach zakończył swój żywot. Był on wizytówką ogrodu. Obecnie podziwiać można mniejsze, 25-letnie okazy sekwoi. Poza tym rosną tu: kasztany jadalne, płatany klonolistne, limby, lipa amerykańska z wielkimi liśćmi, brzoza strzępolistna, choina kanadyjska, jesion amerykański, cypryśnik groszkowy, cypryśnik błotny, laurowiśnia, dereń kwiecisty, największy w Polsce cypryśnik żywotnikowy (15 m / 35 cm), 24 gatunki klonów, 10 gatunków magnolii, 5 gatunków stewarcji i liczne gatunki oraz odmiany ostrokrzewów. Ciekawostką turystyczno-dendrologiczną jest drzewo judaszowe (podobno właśnie na takim drzewie powiesił się Judasz po zdradzeniu Chrystusa) oraz kłokoczka, zwana drzewem różańcowym, pochodząca z południowo-wschodniej Polski; z jej twardych owoców wyrabiano niegdyś w tamtych regionach korale i różańce. Osobliwością jest również kilkunastoletni okaz kielichowca chińskiego, gatunku odkrytego w Chinach dopiero w 1963 r. Egzemplarz rosnący w ogrodzie jest najstarszym krzewem tego gatunku uprawianym w Europie⁷. Opiekę naukową nad ogrodem od 1970 r. sprawuje Arboretum SGGW w Rogowie koło Skierniewic, a gospodarzem ogrodu jest Nadleśnictwo Gryfino. W pobliżu (1 km na północ od wsi Glinna) znajduje się leśniczówka Gliniec.

Znaczne zróżnicowanie siedliskowe Puszczy Bukowej sprzyja rozwojowi bogatej fauny i stwarza doskonałe warunki życia dla prawie wszystkich grup

⁷ J. Tumiłowicz, *Ogród dendrologiczny w Glinnej pod Szczecinem*. Szczecin 1996, s. 8.

systematycznych **zwierząt**. Spośród ssaków owadożernych można spotkać 13 gatunków, w tym jeża, kreta, ryjówkę, nietoperze. Zającowate i gryzonie reprezentowane są przez 16 gatunków. Są to m.in. królik dziki, zając szarak, wieśniówka pospolita, nornica ruda, karczownik, piżmak, darniówka, nornik północny. Spośród ssaków drapieżnych można spotkać lisa, jenota, borsuka, kunę leśną i domową, tchórza, gronostaja oraz łasicę. Ciekawostką przyrodniczą jest występowanie bobra europejskiego, którego ślady działalności można znaleźć w wielu miejscach puszczy, i wydry. Liczne stałe ostoje mają w puszczy sarny, jelenie i dziki. Szczególnie te ostatnie pełnią ważną funkcję biologiczną – sprzyjają utrzymywaniu dobrego stanu sanitarnego lasu, a także odnowieniom naturalnym drzew ciężkonasiennych, takich jak buk i dąb. W sumie w kniei żyje 48 gatunków ssaków.

W puszczy gnieździ się aż 141 gatunków ptaków, m.in. kania ruda, bocian czarny, pliszka górską, gągoł, ohar, derkacz, kropiatka, krawawodziób, zimorodek, czajka, bekas, słonka, sieweczka rzeczna. Wśród nich jest 14 gatunków drapieżnych: trzmielojad, myszołów, kania ruda, bielik, orlik krzykliwy, jastrząb, krogulec, sokół pustułka, sokół wędrowny, błotniak stawowy, błotniak łąkowy oraz sowy (płomykówka, puszczyk i uszata). Większość z nich buduje gniazda na starych drzewach kniei.

W puszczy występuje 13 gatunków płazów, w tym dwa z czerwonej listy zwierząt ginących i zagrożonych w Polsce; wszystkie znajdują się pod ochroną prawną. Z płazów ogoniastych występują: traszka zwyczajna i traszka grzebieniasta, natomiast z płazów bezogoniastych m.in. żaba śmieszka, ropucha zielona, rzekotka drzewna, grzebiuszka ziemna i kumak nizinny.

Z sześciu gatunków gadów jeden (gniewosz płamisty) znajduje się na czerwonej liście zwierząt ginących i zagrożonych w Polsce. Wszystkie pozostałe gatunki (jaszczurka zwinka, jaszczurka żyworodna, padalec zwyczajny, zaskroniec zwyczajny, żmija zygzakowata) podlegają również ochronie prawnej.

Bardzo bogata jest grupa motyli, reprezentowana przez ok. 250 gatunków, w tym 46 gatunków motyli dziennych (co stanowi ponad 30% wszystkich krajowych motyli dziennych i ponad 50% gatunków stwierdzonych na Pomorzu Zachodnim) i ok. 200 gatunków motyli z rodziny sówkowatych (czyli ok. 40% wszystkich stwierdzonych dotychczas w Polsce przedstawicieli tej rodziny). Niestety, systematycznie zmniejsza się zarówno ilość gatunków, jak i liczebność większości z nich. Stąd siedem gatunków motyli stwierdzonych w puszczy znajduje się na czerwonej liście zwierząt ginących i zagrożonych w Polsce; są

to: paż królowej, wietek gorczycznik, czerwonończyk fioletek, mieniak tęczowiec, rusałka żałobnik, rusałka wierzbowiec i rojnik morfeusz.

Występuje tu także chroniony gatunek pająka (tygrzyk paskowany), pięć gatunków chronionych chrząszczy (na 115 gatunków występujących w puszczy) – kozioróg bukowiec, jelonek rogacz, biegacz złocisty, biegacz gajowy i liszkarz mniejszy, oraz dwa gatunki chronionych mięczaków (spośród 23 rozpoznanych gatunków), tj. ślimak winniczek i szczeżuja wielka.

Dwa największe jeziora puszczy – Glinna i Binowskie – są miejscem bytowania 27 gatunków ryb, z których pod ochroną gatunkową ścisłą znajduje się piskorz, a pod ochroną częściową – słonecznica. Dla ośmiu gatunków obowiązuje okres ochronny, a dla trzynastu ustanowiono wymiary ochronne.

W sumie spośród wszystkich rozpoznanych dotąd gatunków fauny (ponad 500) prawie połowa (210) objęta jest ochroną prawną, w tym: 28 gatunków bezkręgowców, dwa gatunki ryb, 13 gatunków płazów, sześć gatunków gadów, 139 gatunków ptaków i 22 gatunki ssaków, a dziewięć gatunków zwierząt znajduje się w spisie gatunków zagrożonych Polskiej Czerwonej Księgi Zwierząt. Jak na niewielki obszar puszczy jest to sytuacja wyjątkowa pod względem liczby występujących tu gatunków fauny, w tym chronionych.

Oprócz przyrody żywej dużą atrakcją turystyczną są wielkie głazy narzutowe, spośród których 10 przekracza 8 m obwodu. Największy z nich, Osmykaniec lub Olbrzym, znany również jako Głaz Krajoznawców, ma obwód 17,5 m i wysokość 2,7 m. Drugi pod względem wielkości Młyński Kamień, zwany również Młyńskim Kołem, Kamieniem Sercem lub Głazem Sercem, ma obwód 14,5 m. Inne duże głazy liczą w obwodzie odpowiednio: „Kołyńska” – 13,4 m, Grońskiego (do 1957 r. Głaz Świętochowskiego) lub Bolkowy (ku czci Bolesława Krzywoustego) – 12,3 m, Omszały – 9,0 m, Słupi – 8,7 m, Błazej – 6,5 m i Lewandowskiego – 4,4 m.

Jedną z ciekawostek turystycznych puszczy są „morowce”; jest to nazwa siedmiu kamieni (głazów) różowego granitu o obwodzie ok. 3 m każdy oraz wysokości od 0,5 do 0,9 m, postawionych na dawnej granicy Szczecina i powiatu gryfińskiego. Na kamieniach wyryte są krzyże lotaryńskie (o dwóch poprzeczkach, górnej krótszej od dolnej) i data 1773. Znaczenie tych symboli i daty nie jest do końca wyjaśnione. Przypuszcza się jednak, że być może głazy ustawiono na miejscu zbiorowych mogił ofiar epidemii dżumy, tzw. morowego powietrza, panującej w tymże roku.

Turystę mogą zainteresować szczątki olbrzymiego cmentarzyska kurhanowego z epoki brązu, znajdującego się przy wschodniej granicy rezerwatu Trawiasta Buczyna w Glinnej. Cmentarzysko obejmowało kilkaset mogił kamiennych. Każda mogiła zawierała jedną lub kilka skrzyń kamiennych nakrytych płaszczem kamiennym i otoczonych kamiennym kręgiem. Od połowy XIX w. cmentarzysko było systematycznie niszczone wskutek wydobywania kamieni. Do dzisiaj zachowało się pięć kurhanów słabo widocznych pod grubą warstwą darniny i ściółki. Liczne znaleziska pochodzące z tego cmentarzyska można oglądać w Muzeum Narodowym w Szczecinie. Obecność cmentarzyska od co najmniej środkowego okresu epoki brązu (1200–1000 lat p.n.e.) świadczy o bardzo wczesnym osadnictwie na terenie dzisiejszej Puszczy Bukowej. Natomiast obszar ten zamieszkiwany był znacznie wcześniej, bo już 8–10 tys. lat p.n.e.

Inną atrakcją jest „Zgniły Grzyb” – wczesnośredniowieczne grodzisko podkowiaste, leżące na południe od jeziora Zgniły Grzyb. Było ono sztucznie umocnione z trzech stron, a z czwartej przylegało do jeziora. W rezerwacie Bukowe Zdroje na górze Chojna znajduje się również wczesnośredniowieczne grodzisko pierścieniowe Cedelin. Grodziska stożkowe można odwiedzić nad jeziorem Glinna lub jeziorami Płonno i Zaborsko. Wielkie grodzisko pierścieniowe z podgrodziami, otoczone watami i fosami, znajduje się w Kołbaczu⁸. Jak widać, we wczesnym średniowieczu Słowianie założyli tu kilka grodzisk o zróżnicowanych kształtach (pierścieniowe, podkowiaste, stożkowe), w zależności od konfiguracji terenu i pełnionej funkcji.

Inne walory antropogeniczne puszczy związane są z zabytkami architektonicznymi. Do najważniejszych należą: gotycki kościół z ciosów granitowych z XIV w. w Binowie, odbudowany ze zniszczeń wojennych w latach 1982–1983, z nową wieżą (w kościele znajdował się zabytkowy ołtarz, obecnie przechowywany w Muzeum Narodowym w Szczecinie); pochodzące z tego samego wieku ruiny kościoła w Chlebowie; murowany kościół neogotycki z elementami neoromantycznymi w Kołowie, wybudowany w końcu XIX w. na wcześniejszych kamiennych fundamentach; dodatkową atrakcją jest położenie kościoła – wokół dwu niewielkich stawów. Na przykościelnym terenie rośnie kilkadziesiąt około stoletnich drzew, głównie jesiony wyniosłe i klony jawory, ponadto dwa okazy jesionu wyniosłego odmiany zwisającej, dwa okazy cisa pospolitego,

⁸ *Puszcza Bukowa. W: Wielki atlas świata. Encyklopedia geografii.* Poznań 2000, s. 148.

jeden okaz cyprysika groszkowego, trzy okazy żywotnika zachodniego, ponadto świerki pospolite i krzewy, m.in. karagana syberyjska. Atrakcją jest również sama wieś – zbudowana na zasadzie owalnicy (wieś placowa, rozbudowana okolnica), wokół okrągłego placu, zwarte zabudowania tworzą zamknięty pierścień z jednym lub dwoma wejściami do wsi. Plac jest zabudowany, ale wyłącznie funkcjami wspólnymi dla wszystkich mieszkańców – staw, cmentarz, kościół. Jedną z nielicznych w województwie zachodniopomorskim wiosek okolic jest również Rekowo koło Kołbacza (wschodnie stoki Gór Bukowych). Taki kształt nadawali osadom Słowianie; dokoła okrągłego placu stoją zwartym kołem zabudowania mieszkalne i gospodarcze, tworząc ośrodek łatwy do obrony. We wsi znajdują się dwie 350-letnie lipy. Z kolei przy południowym stoku Wzgórz Bukowych jest następna okolnica (owalnica) – Żeliszawiec. Znajdują się tu ruiny granitowego kościoła (obecnie odbudowywanego) z XIII w. oraz „Dąb pod Gryfami” (według legendy na tym drzewie kasztelan Żeliszław znalazł gniazdo gryfów i uznał te zwierzęta za znaki herbowe książąt pomorskich). Kamienną architekturę romańską kościołów można znaleźć również w Gardnie i Wełtyniu.

Powracając do Kołowa, na jego terenie znajdują się również ruiny zespołu podworskiego zdewastowanego po 1945 r., z ciekawym parkiem o powierzchni 0,3 ha z 16 gatunkami drzew i 13 gatunkami krzewów oraz pojedynczymi okazami starodrzewu, m.in. buka pospolitego odmiany purpurowej o obwodzie pnia 300 cm, sosny wejmutki o obwodzie pnia 220 cm, kasztanowca białego i innych. Przy zachodniej granicy parku znajduje się kopiec widokowy, z którego rozciąga się szeroka panorama Polany Kołowskiej i w dali Równiny Wełtyńskiej.

Sama wieś Kołowo znajduje się w centrum Wzgórz Bukowych na wysokości 135 m n.p.m. Jest to najwyższej położona miejscowość na całej Nizinie Szczecińskiej. W pobliżu szczyt Bukowiec – 147 m n.p.m. Niedaleko od wsi, na płaskim wierzchołku wzgórza Lisica, ustawiono maszty ośrodka radiowo-telewizyjnego: niższy (stary) o wysokości 61 m i wyższy (nowy) o wysokości 228 m (wraz z anteną 267 m). Maszty te stanowią dominantę całego mikroregionu Puszczy Bukowej, widać je doskonale ze wszystkich stron w promieniu kilkunastu kilometrów i są obiektem budzącym powszechne zainteresowanie turystów.

Na wschodnim obrzeżu puszczy znajduje się znana wśród turystów była wieś cysterska, swego czasu stolica państwa klasztornego – Kołbacz. Znajduje

się tu zespół romańsko-gotycki: kościół klasztorny z XIII–XV w. (elewacja frontowa zwieńczona jest trójkątnym szczytem z wielką rozetą), domy konwersów (braci zakonnych) i opata, baszta obronna, podcieniowa kuźnia i gotycka stodoła – uważana za jedyną tego typu budowlę średniowieczną w Polsce. Pozostałością po dawnych umocnieniach jest Baszta Więzienna z XV w.; obok niej dwa głazy, na jednym z nich (zwanym Miedwieńskim) – tablica pamiątkowa z okazji 800-lecia wsi. W okolicy nad jeziorami Żelewko i Zaborsko znajdują się dwa grodziska słowiańskie, pierścieniowate z VIII–IX w.

Turystyczną miejscowością jest również położone niedaleko od Kołbacza Stare Czarnowo. Znajduje się tu zabytkowy kościół i schronisko młodzieżowe. 2,5 km na południowy wschód od wsi można zobaczyć głaz narzutowy, tzw. Miedwieński, nazywany też Czarcim Głazem, o obwodzie 900 cm i wysokości 220 cm. Jedna z wielu legend głosi, że przy głazie tym zbierały się na igraszki niedźwiedzie żyjące w pobliskiej Puszczy Bukowej.

Ciekawą budowlą jest wiadukt w Klęskowie, będący częścią autostrady Berlin–Szczecin–Elbląg–Królewiec, której początkowy odcinek oddano do użytku w 1936 r. Odrzucenie żądania przeprowadzenia jej przez terytorium Polski było jednym z formalnych pretekstów hitlerowskiej napaści w 1939 r.

Godna zwiedzenia jest leśniczówka w Klęskowie. Zaprowadzi nas do niej zielony szlak biegnący od Dębów Krzywoustego w kierunku Kołowa. Jest to dziewiętnastowieczny dom z szarego granitu i czerwonej cegły, o stylowych drewnianych ozdobach, stojący na stromym zboczu doliny Rudzianki, mający za tło zalesioną górę. Jest ona uważana za jedyną naprawdę górską leśniczówkę na Nizinie Szczecińskiej. Z relacji leśniczego wynika, że powstała 200 lat temu (1807) i mimo modernizacji na początku XX w. w tym samym zewnętrznym kształcie przetrwała do dziś.

Uroda krajobrazu, bogactwo przyrody i położenie na skraju dużego miasta spowodowały, że teren Puszczy Bukowej stał się jednym z głównych obszarów wypoczynkowych mieszkańców Szczecina. W większości dotyczy to turystyki jednodniowej; wielodniowy pobyt możliwy jest jedynie w kilku ośrodkach wczasowych nad jeziorami Glinna i Binowskim. Preferowaną formą udostępniania puszczy jest turystyka piesza i rowerowa na bazie gęstej sieci znakowanych szlaków turystycznych, których długość wynosi ok. 210 km, natomiast na terenie objętym parkiem krajobrazowym jest ich 314 km. Podzielone są one na krótkie odcinki, dostosowane do jednodniowych wyjazdów weekendowych ze

Szczecina⁹. Po niektórych drogach leśnych, wyznaczonych przez Nadleśnictwo w Gryfinie, można również jeździć konno. Uprawianiu hippiki sprzyja obecność w Kołowie całorocznego hotelu dla koni, natomiast w oddalonej o mniej więcej kilometr leśniczówce Kołówko znajduje się niewielka stadnina koni, która oferuje naukę jazdy konnej dla dzieci i dorosłych, obozy i kolonie jeździeckie. Większa stadnina (35 koni) znajduje się w Binowie. Właściciel proponuje przybywającym tu liczny turystom naukę jazdy konnej dla dorosłych i dzieci, obozy jeździeckie, organizację rajdów konnych, hotel dla koni, noclegi oraz pełne wyżywienie.

Na terenie kniei można również uprawiać inne formy turystyki kwalifikowanej. Duża powierzchnia jezior oraz sprzyjające warunki klimatyczne dają możliwość uprawiania sportów wodnych, takich jak żeglarstwo, kajakarstwo, surfing, nurkowanie. Istnieje natomiast całkowity zakaz poruszania się na motorówkach oraz na innych pojazdach wyposażonych w silniki spalinowe. Obfitość ryb i raków sprzyja również wędkowaniu – można tu znaleźć prawie wszystkie gatunki ryb jeziornych. Wędkarze ponadto cenią sobie tutejszą ciszę, spokój i piękno otaczającej przyrody. Największym problemem jest jednak postępujące zanieczyszczenie tych akwenów, powodujące nieodwracalne szkody – np. ostatnio wyginęły sieja i sielawa. Doprowadzenie jezior do odpowiedniej czystości jest warunkiem rozwoju tej formy turystyki.

Elitarnym rodzajem turystyki uprawianej w Puszczy Bukowej jest myślistwo. W obrębie kniei działa 14 kół łowieckich, które zajmują się nie tylko polowaniem, czyli odstrzałem zwierzyny, ale również racjonalną gospodarką zwierzyną i jej ich ochroną, w tym dokarmianiem. Kultywowane są także wielowiekowe tradycje i zwyczaje myśliwskie. Na przykład na początku listopada (ok. 3 listopada – św. Huberta, patrona myśliwych) organizuje się bezkrwawe łowy o nazwie gonitwa Hubertus, czyli polowanie na lisa. Obowiązuje również gwara łowiecka, obejmująca ponad 5000 haseł. Koła łowieckie zajmują się też organizowaniem prelekcji i konkursów wiedzy z zakresu ochrony przyrody, łowiectwa i przeciwdziałania kłusownictwu. Organizują też akcje zbierania karmy dla zwierząt – kasztanów i żołądź.

Najmłodszą dyscypliną turystyczną uprawianą w rejonie Puszczy Bukowej jest golf. 87-hektarowe pole golfowe w Binowie oddano do użytku 3 września 2000 r. 18-dołkowe pole zostało wybudowane w formie parku, tak, aby było

⁹ E. Marszałek, *Pomorze Zachodnie*. Warszawa 1999, s. 115.

atrakcyjne zarówno dla graczy z niskim handicapem, jak i mniej zaawansowanych zawodników. Binowo Park Golf Club zajmuje się polską edycją największego na świecie turnieju dla amatorów – Mistrzostw Świata Golfistów (World Golfers Championship), a zwycięzcy poszczególnych kategorii biorą udział w światowym finale. Klub zajmuje się również początkującymi golfistami, organizując dla nich pięcioletni kursy niedzielne, kończące się egzaminem na Zieloną Kartę, czyli golfowe „prawo jazdy”, inaczej mówiąc – przepustkę w świat golfa. Karta upoważnia do uczestnictwa w kursie drugiego stopnia¹⁰. Na terenie pola golfowego znajduje się Budynek Klubowy, w którym można wypocząć po intensywnej grze oraz posilić się. Dla osób, które chcą spędzić na grze więcej niż jeden dzień Binowo Park ma przygotowany ośrodek wypoczynkowy nad jeziorem Glinna (4 km od pola golfowego).

Na terenie puszczy znajdują się także inne urządzenia do spędzania wolnego czasu na łonie natury. Są to m.in. naturalne polany z odpowiednim zagospodarowaniem w postaci ogrodzenia zewnętrznego, wiaty przeciwdeszczowej, miejsca do rozpalania ognisk, ławek do biwakowania. Przy każdej polanie zlokalizowany jest parking. Koncentracja ruchu w takich wydzielonych miejscach ma duże znaczenie ekologiczne, chroni bowiem przed nadmierną penetracją cenniejszych fragmentów drzewostanu kniei, pozwala też unikać rozniecania ognisk w miejscach przypadkowych. Turyści wykorzystują również nieurządzone polany lub luki w drzewostanie znajdujące się w pobliżu zbiorników wodnych oraz szlaków spacerowych. Z kolei plażowanie i kąpiele dopuszcza jedynie w miejscach wyznaczonych do biwakowania nad jeziorami Binowskim i Glinna. Istnieje też możliwość wypożyczenia sprzętu wodnego (rowery wodne, kajaki).

Ze względu na swe niepowtarzalne i unikatowe walory przyrodniczo-antropogeniczne Puszcza Bukowa została objęta formą ochrony przyrody w postaci parku krajobrazowego, w przyszłości – być może – parku narodowego. Skłania to do większego zainteresowania się tym obszarem przez turystów przy jednoczesnym zachowaniu wymienionych walorów.

¹⁰ „Świat Biznesu”, kwiecień 2008, s. 34.

Literatura

- Domian G. [i in.], *Szczeciński Park Krajobrazowy „Puszcza Bukowa”*. WFOŚiGW. Szczecin 1995.
- Encyklopedia Szczecina*. Red. T. Białecki. T. I. Szczecin 1999; t. II. Szczecin 2000.
- Lipniacki W., *Jezioro Szmaragdowe*. PTTK. Warszawa.
- Lipniacki W., *Knieja Bukowa pod Szczecinem. Przewodnik*. PTTK. Warszawa 1996.
- Marszałek E., *Pomorze Zachodnie*. WSiP. Warszawa 1999.
- Mikołajski J., *Geografia województwa szczecińskiego*. Cz. I: *Środowisko geograficzne*. STN. Szczecin 1966.
- Okolice Szczecina. Mapa turystyczna*. PZWK. Warszawa 1973.
- Puszcza Bukowa*. W: *Wielki atlas świata. Encyklopedia geografii*. Polskie Media Amer.Com. Poznań 2000.
- „Świat Biznesu”, kwiecień 2008.
- Tumiłowicz J., *Ogród dendrologiczny w Glinnej pod Szczecinem*. Szczecińska Agencja Turystyczna „SAT”. Szczecin 1996.